

УДК 159.923.2

МОТКОВ Олег Іванович

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри психології особистості
Російського державного гуманітарного університету (м. Москва)*

«Я» ЯК ПРИРОДНИЙ МЕХАНІЗМ ОСОБИСТОСТІ

У статті описано нове розуміння Я як природного механізму особистості. Він являє собою структуру з трьох динамічних, постійно діючих полів (мереж), розташованих на трьох основних рівнях особистості – Первинного Я, вторинного Я і Оперативного Я. Вони виконують загальні функції сканування стану компонентів свого рівня, інтеграції і співвіднесення їхніх ярликів, оцінки та вибору пріоритетного прагнення (або мотиву), передачі його ярлика і доповнюють ярлики з першого і другого рівнів на рівень Оперативної особистості. В останньому будується план реалізації поведінки і включається його виконання. Також розглянуті нейрофізіологічні кореляти механізму Я і особливості його розвитку в онтогенезі.

Ключові слова: *структура особистості, структура Я, ярлики характеристик особистості, сутність і функції Первинного Я, вторинного Я, Оперативного Я, нейропсихологічні області Я, розвиток Я.*

Проблема розуміння Я. Сутність, структура, функціонування і розвиток Я індивідуума і сьогодні є «білою плямою» в психології. Чи існує початкова субстанція «чисте Его», «суб'єкт, що пізнає в особистості» (У. Джемс), «чисте Я» (І.Г. Фіхте), «первинне Я» (Т. Мейнерта), «вище регулююче та інтегруюче духовне начало» (А.Г. Спиркин), «Я як центральна інстанція особистості» (А.А. Налчаджян)? Якщо – так, то які його головні функції, і чи стосується воно особистості або знаходиться за її межами? На якій основі утворюється в процесі життя «емпіричне Я» (У. Джемс), «вторинне Я» (Т. Мейнерта)? Яка структура Я, чи має вона спадково задані передумови і нейропсихологічні кореляти?

Завдання статті: 1) розкрити гіпотетичну структуру Я як центральної природної субстанції особистості; 2) приділити увагу аналізу маловивчених функцій Первинного Я і Оперативного Я; 3) простежити дозрівання і розвиток блоків Я в онтогенезі; 4) окреслити нейропсихологічні кореляти зазначених підструктур Я; 5) охарактеризувати роль структури Я в поведінці особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Чи існує початкове Я? Я є те, що в кожную дану хвилину усвідомлює, між тим як емпірична особистість є тільки один з усвідомлюваних об'єктів. ...Чисте Я є мислячий суб'єкт » [4, с. 100]. Здавалося б, Джемс із симпатією ставить до цього інтуїтивного самовідчуття незмінності і сталості нашого Я, нашого внутрішнього «діяча». Однак в подальшому тексті

він спантеличує читача: «... Психологія має справу тільки з тими або іншими станами свідомості. Доводити існування душі (О.М. – тобто чистого Я) – справа метафізики або богослов'я, але для психології така гіпотеза субстанціонального принципу єдності зайва» [4, с. 106-109].

Однак у будь-якому стані ми завжди знаємо, що якийсь внутрішній командний пункт, виходячи зі змісту нашої мети, керує нашими пізнавальними і моторними процесами. Наприклад, я говорю собі: «Підніми ліву руку вгору!». І тут же піднімаю її. Хто або що в мені віддає цей наказ, включає його виконання і контролює процес? Логічне пояснення наступне: в моїй психіці, в центральній керуючій її частині – особистості, є інстанція, яка ставить і утримує важливі цілі, буде плани, віддає руці уявний наказ, включає і організовує її рухи, контролює їх здійснення. Цей керуючий механізм має початкову можливість підключати виконавчі психічні процеси для досягнення мети. Ми називаємо його словом Я. Багато різних цілей людина ставить і намагається здійснити протягом всього свого життя. Тобто направляюча і організуюча поведінку інстанція Я постійно присутня в нашій особистості. Без запровадження подання про особливий командний центр в особистості неможливо пояснити, як організується поведінка людини.

Необхідність появи в еволюції окремої структури Я в психіці обумовлюється біологічним обмеженням – можливістю організації тільки односпрямованої неавтоматизованої поведінки. Жива особа не може цілеспрямовано мислити і рухатися відразу в декількох напрямках. Ми можемо паралельно основній проблемі поведінки здійснювати тільки автоматизовані дії: наприклад, йти по алеї парку (ходьба – автоматизований навик) і одночасно про щось думати або з кимось розмовляти. Часто ми хочемо відразу і те, і це. Механізм «чистого Я» покликаний Природою виділяти серед бажань найбільш сильне, значуще і прийнятне в даних умовах прагнення і організувати його успішне здійснення.

Структура Я і особистість. Психологи по-різному представляли структуру Я і місце утворення Я в особистості. У. Джемс ототожнив «емпіричне Я» і особистість, прибравши взагалі з розгляду її «чисте еґо» [4]. Інші вважали, що область Я складається вже з двох інстанцій: Первинного Я і похідного «емпіричного», вторинного Я [1, 8, 9]. У З. Фрейда Еґо, на наш погляд, поєднує функції Первинного Я і Оперативного Я, а Над-Я містить соціальні та ідеальні орієнтири вторинного Я [10]. Структури Я тут не охоплюють всю особистість, а є обслуговуючими Воно інстанціями. Т. Мейнерга звів «первинне Я» і «вторинне Я» до особистості [1]. А.Ю. Орлов, визначивши особистість як «оболонку», як Я-концепцію, вивів якість «внутрішнє Я» за її межі [9]. «Внутрішнє Я» і особистість у нього суть різні структури. Однак

О.Г. Спіркін, і слідом за ним А.А. Налчаджян, стверджували, що «Я є центральною організуючою, що інтегрує і регулює інстанцією психіки... центральною інстанцією особистості...» [8, с. 271-272]. Більшість авторів розглядають в якості Я тільки Я-концепцію, тобто один з компонентів вторинної особистості, іноді додаючи до її набору уявлення про себе і навколишній світ, про свою самооцінку і вимоги, «реальне Я» і «ідеальне Я» тощо. (Р. Бернс, У. Джемс, К. Роджерс, Т. Шибутані та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Автор прийшов до висновку, що Я складається з трьох центрів відповідно до трьох основних рівнів особистості [7]. Останні відрізняються за критеріями генотип-середовищної обумовленості компонентів і за ступенем їх сталості, стійкості: 1 – Базовий рівень, або Базова особистість (див. нижче рис. 1), включає визначаються переважно спадковістю освіти (Первинне Я, потреби, тенденції характеру, культурологічні, захисні, архетипічні тенденції, первинні емоції і стану органів тіла); 2 – відносно стійкий рівень, Вторинна особистість (Вторинне Я, мотиви, Я-концепція, цінності і відносини, схильності, звички, звичні емоції); 3 – Оперативно-ситуативний рівень, Оперативна особистість (Оперативне Я, ситуативні самооцінка і рівень домагань, мегаярлики Первинного і вторинного Я, значимі характеристики досвіду, мови, ситуативні цілі, оперативний план, значущі орієнтири середовища).

Рис. 1. Первинне Я в структурі природної Базової особистості

Відповідно до трьох рівнів особистості виділяються три блоки загальної структури Я: Первинне Я, Вторинне Я і Оперативне Я. Вони посідають центральне місце на своїх рівнях особистості. Від рівня до рівня змінюється зміст, із яким працюють механізми Я. Важливо, що всі відділи Я працюють в них зі значущими ярликами (label, tag)

мітками (mark, sign) компонентів, що мають проєкцію в них, свого рівня та інших рівнів особистості. Ярлики несуть в стислому вигляді основні параметри станів і змісту особистісних характеристик. Вони економічні, рухливі, легко переносяться на інший рівень і об'єднуються, співвідносяться в полі (мережі) Я. Організму економічніше провадити цілісну організацію і регуляцію поведінки з одного системного центру, а не з декількох. Цей центр може мати підпорядковані йому підструктури, що продовжують здійснювати його основні функції на інших рівнях особистості з базовим або іншим внутрішнім і зовнішнім матеріалом.

Цікаво співвіднести центри Я з трьома просторово-часовими орієнтаціями транспективи людини, викладеними в багатовимірній теорії особистості В.Ф. Моргуна [6], на минуле, сьогодення і майбутнє. Первинне Я здійснює детермінацію поведінки з «минулого», заданого генотипом, і з його актуального стану. Вторинне Я додає до неї свою спрямованість на основі як минулих, вже напрацьованих за життя, орієнтирів (цінностей, звичок тощо), так і з урахуванням утворень «ідеального Я» – «бажаного майбутнього». Оперативне Я знаходить ситуативні орієнтири в сьогоденні, «тут і тепер».

Деякі функції блоків Я залишаються загальними на всіх рівнях особистості: це сканування елементів рівня, інтеграція їхніх активних ярликів, узагальнення фізичних і емоційних станів, співвіднесення базових ярликів один із одним і виділення, завдяки аналізу внутрішніх і зовнішніх ресурсів, найбільш значимого і прийняттого в поточних умовах прагнення або мети, передача ярликів свого рівня на інші. Від інших компонентів особистості різних рівнів механізм Я відрізняється своїми функціями. Всі складові особистості, крім Я, прагнуть направити найближчу поведінку по визначеному шляху і надати діям особливий стиль. Однак компонентів особистості вже на її Базовому рівні досить багато (див. рис. 1), а неавтоматизована поведінка може будуватися і здійснюватися тільки в одному головному напрямку. Структура «Я» і визначає найважливіший і прийнятний у даних умовах напрямок і, в якійсь мірі, стиль подальших дій.

Первинне Я і Вторинне Я діють в основному несвідомо. Оперативне Я прямо зв'язується з мережею свідомості як неспання (усвідомлення) – з полем ясного бачення, використовує його, що веде до цілісного усвідомлення себе тут і тепер як «точки Я», до самовідчуття Я, до усвідомлення актуального бажання і ситуативних цілей, особливостей своєї психіки і організму, релевантних меті, а також важливих характеристик зовнішньої ситуації. Організму економічніше вести цілісну організацію і регуляцію поведінки з одного системного центру, а не з декількох. Цей центр має підлеглі йому підструктури, що продовжують здійснювати його основні

функції на інших рівнях особистості вже з іншим внутрішнім і зовнішнім матеріалом.

Функції та етапи дії Первинного Я. Логічно припустити, що Первинне Я знаходиться в центрі рівня Базової особистості, є окремою кореневою робочою мережею, яка виконує функції інтегратора поточних станів природних мотивацій і тенденцій (їх не менше п'ятдесяти), емоцій і тіла, ініціатора процесів визначення найбільш відповідного прагнення, аналізу можливостей і оптимальності ціни його здійснення. Крім того, цей механізм автоматично узагальнює стан тіла в переживання єдиного самопочуття. Він також активує процеси самопізнання з метою знаходження реалістичних самовизначень своєї особистості та тіла, що підвищує загальну ефективність життя особистості.

Про існування інстанції «первинного Я» писали філософи, а також психіатри і психологи Т. Мейнерта, І. Оршанський, А.А. Налчаджян, О.Б. Орлов та ін. [1; 8; 9]. Термін Мейнерта «Первинне Я» є найбільш вдалим для позначення «чистого еґо», так як на основі дії цього початку (в зв'язці з Оперативним Я) утворюється «шар» вторинного Я», тобто мотиви, Я-концепція, цінності, звички [1, с. 467-472]. В еволюції виробився окремий механізм визначення самопочуття особистості і виділення найбільш важливого і прийняттого напрямку майбутніх дій – структура Я.

Отже, Первинне Я є біологічним психічним органом, який має чіткі функції і етапи дії. Це діюча мережа (поле), в яку постійно проєктуються ярлики станів усіх складових базового рівня особистості і тіла. Первинне Я виконує наступні функції:

- автоматично підсвідомо сканує стан всіх компонентів Базової особистості – потреб, тенденцій і т.п., а також стану органів тіла;

- автоматично об'єднує, інтегрує, синтезує проєкції ярликів цих станів в своєму полі в один клубок взаємодіючих ярликів;

- підсвідомо співвідносить ярлики фізичних і емоційних станів між собою і узагальнює їх – визначає загальну рівнодіючу, загальний стан організму, його самопочуття;

- співвідносить автоматично ступені активності і значущості ярликів базових утворень, визначає за принципом домінанти найбільш активне і значуще прагнення. У разі виявлення кількох актуальних прагнень підключає Оперативну особистість і її центр, Оперативне Я, і на основі його аналітичної роботи визначає пріоритетне актуальне прагнення;

- багатостильові й інші тенденції досить активні. Первинне Я в своєму полі автоматично приєднує їхні ярлики до головного направляючої ярлику пріоритетного прагнення, доповнюючи його

спрямованість і утворюючи в результаті стислий мотиваційний комплекс – загальний ярлик Первинного Я;

- потім Первинне Я автоматично підключає і ярлики з робочої мережі вторинного Я (мітки уявлень про себе, інших, світ; мітки актуальних мотивів, відносин і цінностей, звичних емоцій і звичок), утворюючи узагальнений, стислий, економний мегаярлик Первинного Я і вторинного Я. Передає ярлик самопочуття і мегаярлик Первинного і вторинного Я в блок Оперативної особистості, його робочому центру Оперативному Я. Пріоритетне прагнення (або мотив), загальне самопочуття можуть усвідомлюватися. Первинне Я автоматично делегує, передає частину своїх організаційних і регулюючих функцій Оперативному Я для оперативної побудови поведінки по реалізації обраного прагнення (або прямо пов'язаного з ним мотиву);

- постійно підтримує зв'язок із Оперативним Я, відстежує узагальнені результати його роботи з побудови реальної поведінки;

- Первинне Я також дає дозвіл апарату Оперативного Я на автоматичну оцінку успішності дій і на узагальнення характеристик конструювання поведінки, на їхню загальну оцінку і виявлення деяких повторюваних її параметрів як важливих, щодо стійких ознак себе, і на подальшу передачу таких узагальнених значущих ознак себе і поведінки на рівень щодо Стійкої особистості. Так, часто неусвідомлено, створюються складові Я-концепції, звички поведінки.

Структура і функції вторинного Я. Робоча мережа вторинного Я спочатку є центром блоку щодо стійкої особистості. Багато компонентів цього рівня (але не всі) – мотиви, Я-концепція, деякі цінності і відносини, які конкретизовано як переваги, звички, звичні емоції – утворюються при житті і мають відносно стійкий характер. Механізм Первинного Я, знаходячи за допомогою роботи Оперативного Я досить стійкі, повторювані значущі характеристики своєї особистості і організму в цілому, своєї поведінки, відправляє їх на рівень щодо стійкої, Вторинної особистості, де вони об'єднуються з довготривалими мотивами і минулими звичками. Так цей блок збагачується і розширюється, все більше конкретизуючи загальну спрямованість Базової особистості.

Механізм Вторинного Я сканує елементи свого рівня, інтегрує їхні ярлики, визначає і виділяє найбільш релевантні, прямо пов'язані з актуальним базовим прагненням і ймовірно корисні утворення, об'єднує їх ярлики з ярликом Первинного Я. В його робочої мережі створюється розширений мотиваційно-емоційно-поведінковий мегаярлик первинного Я і вторинного Я, з ядром у вигляді ярлика домінуючої базової актуальної мотивації. Цей мегаярлик несе в собі ще більш комплексну, більш цілісну спрямованість реальної

поведінки. Він передається автоматично на передній край особистості – в робоче поле Оперативного Я.

Функції та етапи роботи Оперативного Я (випадок двох актуальних прагнень А і Б). Оперативна особистість як механізм – це задана генотипом оперативна мережа. У центрі цієї мережі постійно присутній командний пункт – Оперативне Я, або «точка Я», – який органічно пов'язаний зі структурами Первинного Я і вторинного Я. Крім цього, Оперативне Я пов'язано з полем усвідомлення і з аналізаторами сприйняття, уваги, мислення, уяви, з пам'яттю тіла і внутрішніх процесів, з психомоторикою і промовою. Через них воно отримує цілісне відчуття себе, усвідомлює себе як постійну «точку Я», виходить на пряму взаємодію з зовнішнім світом і організовує найближчу поведінку по реалізації пріоритетного прагнення. Мегаярлики актуальних вимог першого і другого рівнів Я, що транлюються в «точку Я», змінюються в міру їхнього здійснення, а механізм Оперативного Я залишається, постійно зберігаючи цілісне відчуття себе і всього організму. Він є частиною механізму Я особистості і відповідає за побудову тут і тепер будь-якої поведінки з актуальної потреби, її конкретних мотивів і цілей.

Функції Оперативного Я:

- отримавши завдання від Первинного і вторинного Я (мегаярлик) визначити можливість здійснення актуальних прагнень А і Б, Оперативне Я активується і включає попередній порівняльний аналіз внутрішніх ресурсів і особливостей зовнішньої ситуації під кутом зору вимог цих прагнень. Воно сканує шляхом внутрішнього і зовнішнього сприйняття свої можливості, релевантний минулий досвід, ознаки та відносини зовнішньої ситуації, об'єднує їх, співвідносить в оперативному полі один з одним і з вимогами прагнень, оцінює ймовірність їхньої реалізації і співвідносить ці оцінки. Завдання з більш високою ймовірністю здійснення (наприклад, прагнення А) визначає як пріоритетне. «Точка Я» відстежує параметри своїх дій, витрати часу і зусиль, оцінює їх успішність, створюючи при їх повторенні нові самовизначення, самооцінки і домагання;

- в Оперативному Я домінує ярлик прагнення А. Для його реалізації «точка Я» включає новий, основний аналіз ярликів ознак і відносин ситуації і своїх можливостей. В ході нього виділяються важливі характеристики ситуації, які відзначаються міткою особливої значущості. Вони стають орієнтирами для подальшої побудови поведінки, ситуативними цілями. Оперативне Я виконує тут функцію ситуативного цілепокладання. Потім може бути проведений новий аналіз ситуації і оцінка свого досвіду для досягнення ситуативної мети. Іноді в ході нього знаходиться корисна закономірність – *евристика*, в

якому напрямку і як краще діяти. Вона стає додатковим важливим орієнтиром подальших дій.

- людина намагається утримати ситуативну мету і евристики. На їхній основі вона будує план дій і підключає моторні системи для його виконання. З віком збільшуються можливості дії подумки у «внутрішньому плані» на основі уяви, уявного випробування ланцюжка майбутніх дій в оперативному полі. У разі успіху таких внутрішніх спроб включається зовнішня поведінка для реального вирішення проблеми;

- Оперативне Я контролює, відстежує ступінь наближення до бажаного результату. У разі його досягнення мета втрачає свою значимість. Із Первинного Я надходить команда на припинення даної поведінки. Оперативне поле звільняється від вже неактуальних ярликів. У ньому мерехтить тільки вільна «точка Я». Якщо мета не досягається, то Первинне Я включає повторну оцінку значущості прагнення А. При її підтвердженні в «точку Я» надходить наказ продовжувати пошуки. Повторюється цикл операцій Оперативного Я з аналізу внутрішніх ресурсів і характеристик зовнішньої ситуації. На його основі, можливо, з'являться нові ситуативна мета і евристики, новий план дій, нові уявне його випробування і зовнішня спроба реалізації мети.

«Точка Я» проектується в поле свідомості й частіше знаходиться на задньому плані, в підсвідомості, але продовжує свою активну організуючу роботу, замикаючи на собі всі зв'язки від ситуативної мети, даних сприйняття, досвіду, мислення і дій. Головний критерій ефективності роботи Оперативного Я, механізмів Я – знаходження оптимальних шляхів здійснення пріоритетних бажань.

Таким чином, Оперативне Я виконує функції розуму, організуючого тут і тепер оптимальну поведінку по реалізації актуальних прагнень.

Нейропсихологія механізмів Я. Останні дані дозволяють зробити попередній висновок, що в мозку існують області, які відповідають за функції механізму Я. «Тварина Я є основою, біологічним відчуттям власної індивідуальності. Воно відрізняє себе від не себе. ...Місцем (О.М. – його розташування) виявилася блакитна пляма (locus coeruleus) – розташований в мозковому стовбурі пучок нейронів, що відповідає за зосередження та інтеграцію сенсорних імпульсів. Однак в ході нападів епілепсії кордони тваринного Я стиралися. ...Відхилення мозкової активності обмежувалися межами лімбічної системи» [2, с. 151]. Первинне Я базується саме в підкірці: в блакитній плямі і лімбічній системі. Адже цей механізм працює з ярликами компонентів природної Базової особистості.

За даними О.Р. Лурії, «до функцій правої півкулі належить, вочевидь, і загальне сприйняття своєї особистості ... У хворих з ураженнями правої півкулі ... часто спостерігаються явища дезорієнтації в навколишньому. ... Збереження вербально-логічних процесів... при грубому порушенні безпосереднього самовідчуття і самооцінки...» [5, с. 229-230]. У них порушені процеси просторового сприйняття і, відповідно, спотворюється і бачення себе в просторі. А механізм Оперативного Я залишається збереженим.

А. Геллатлі: «...Одна область бере участь у всьому. Відома як зона 46, ... вона є основним кандидатом на роль центрального виконавця. Зона 46 (ОМ – в префронтальній корі) може бути життєво необхідною для координації ваших думок і перемикання між завданнями ». «...Функції лобових часток включають в себе планування і придушення небажаної поведінки...» [2, с. 136, 143-144]. Е. Голдберг: «...Префронтальна кора грає центральну роль у формуванні цілей і завдань, потім в розробці планів дій ... Вона ... відповідальна за оцінювання наших дій як успіху чи невдачі щодо наших намірів» [3, с. 46, 48].

Функції префронтальної області лобових часток мозку, в тому числі поля 46, дуже схожі з функціями Оперативного Я. До керуючих структур належать не тільки лобові частки [3], але і Базова особистість із механізмом Первинного Я. Вони розташовані в лімбічній системі та інших підкіркових ядрах. Робота лобових ділянок йде під контролем актуальної потреби, тобто підкірки. Поки немає даних про мозкові зони вторинного Я. Можливо, цей центр знаходиться в відділах, які зберігають значимий минулий досвід. Первинне Я взаємодіє з Оперативним Я, тому можна говорити про наявність вертикальних, підкоркових- коркових зв'язків між окремими механізмами Я.

Розвиток механізмів Я. Розвиток Я – це розвиток функцій центрів Я на всіх трьох рівнях особистості, а також кількість і якість їх зв'язків між собою і з виконавчими апаратами психіки і всього тіла. Робота Оперативного Я може обмежуватися слабким розвитком пізнавальних процесів, поля свідомості і психомоторики. Біологічна структура Я складається спочатку, ймовірно, з двох активних відділів: Первинного Я і Оперативного Я.

Рис. 2. Гіпотетична структура «Я» особистості до народження

У цьому випадку Первинне Я одразу відправляє ярлик актуального прагнення в Оперативне Я з командою організувати

поведінку щодо його здійснення. Потреби і тенденції, з якими працює Первинне Я, ще довго будуть дозрівати і диференціюватися. Проте, функції Первинного Я визрівають, очевидно, швидше, ніж функції Оперативного Я. Роль процесів дозрівання в розвитку функцій Оперативного Я досліджена М.М.Цетлін та ін.: «...Ефективність робочої пам'яті безпосередньо залежить від функціональної схоронності ... відділів префронтального неокортексу (поля 9, 10 і 46 по Бродману). Робоча пам'ять (РП) – функція збереження і оперативного опрацювання репрезентацій, необхідних для досягнення мети ... (О.М. – це функція оперативної організації і регуляції поведінки відповідно до мети). Даймонд... робить висновок про пряму залежність можливостей РП від процесів дозрівання дорсолатеральних відділів кори мозку» [11, с. 579-595].

У процесі спільної роботи Первинного Я і Оперативного Я значущі повторювані ситуативні орієнтири і показники плану, евристик і дій автоматично узагальнюються і переносяться в область значимого, стійкого минулого досвіду. Можливо, в цій області і формується рівень щодо стійкої особистості. Мабуть, природне поле вторинного Я у немовляти є скоріше потенційним механізмом. У міру дозрівання довготривалої пам'яті Вторинне Я все більше включається в процес побудови поведінки, конкретизуючи і доповнюючи спрямованість пріоритетного прагнення. У особистості, що розвивається, структура «Я» має вже такий вигляд:

Рис. 3. Структура Я особистості, що розвивається

Утворення щодо Стійкої особистості, хоча і є досить стійкими, можуть усвідомлюватися і змінюватися протягом усього життя. Робота особистості над собою забезпечується розвитком апарату Оперативного Я і якостей інтелекту, а мотиваційно – актуалізацією потреби в саморозвитку.

Із віком Первинне Я більшості людей все більше спирається у виборі пріоритетного напрямку дій на роботу Оперативного Я, розум, на програвання планів «в умі». Тобто посилюється здатність передбачати можливі результати і не робити зайвого у зовнішній поведінці, не поспішати. Також збільшується число звернень до свого минулого досвіду. В цілому з віком зростає опора на розум, роботу «в умі» і на свій досвід.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Підсумком проведеного теоретико-методологічного вивчення проблеми Я як природного механізму особистості є такі результати:

1. Представлена гіпотетична модель сутності та роботи природного механізму «Я» особистості. В еволюції виробився спеціальний орган, що вибирає з набору активних потреб Базової особистості тільки одне пріоритетне прагнення для його подальшого здійснення. Поля (межі) Я – Первинне Я, Вторинне Я і Оперативне Я – постійно функціонують на основних рівнях особистості: базовому, відносно стійкому і оперативному. Вони працюють із ярликами (мітками) утворень цих рівнів. Первинне Я і Оперативне Я діють вже у плода. Поле вторинного Я також існує спочатку, але у новонародженого майже не має матеріалу для роботи.

2. Первинне Я сканує, інтегрує і оцінює стан організму, потреб і тенденцій особистості, організовує вибір за допомогою механізму Оперативного Я пріоритетного прагнення, запускає процеси побудови поведінки по його реалізації. Оперативне Я, з санкції мегаярлика Первинного Я і вторинного Я, організовує тут і тепер аналіз зовнішньої ситуації і внутрішніх ресурсів (їх сканування, інтеграцію, співвіднесення і оцінку), виділяє важливі орієнтири-евристики, породжує ситуативні цілі, будує план, включає зовнішню поведінку по його здійсненню або спочатку подумки випробує його в оперативному полі. Після успіху Оперативне Я звільняється для виконання нового завдання. Його потужність збільшується в процесі дозрівання відповідних нейроструктур. Змістовні компоненти, які інтегрує Вторинне Я, утворюються переважно за життя завдяки процесам автоматичного узагальнення і оцінки повторюваних значущих характеристик ситуації і своєї поведінки. Вони переходять із Оперативного Я на рівень щодо Стійкої особистості. Тут починає все активніше працювати свій механізм Вторинного Я. Він доповнює спрямованість ярлика Первинного Я ярликами цінностей, мотивів, самооцінок і звичок та передає більш комплексний мегаярлик в мережу Оперативного Я.

3. В онтогенезі в основному розвиваються параметри механізму Оперативного Я і утворень щодо Стійкої особистості: Я-концепція, цінності, мотиви і звички. Поступово визрівають і компоненти Базової особистості. Структури Первинного Я, вторинного Я і Оперативного Я мають біологічну природу і визначаються в більшій мірі дозріванням. Коло особистісних утворень, якими оперує Вторинне Я, ймовірно, відчуває значні культурні впливи і має біокультурну сутність. Із віком поле вторинного Я, в міру зростання числа визначень себе і навколишнього світу, звичок, мимоволі розширюється і починає все

частіше звертатися до допомоги Оперативного Я, щоб упорядкувати і вибудувати більш адекватні ціннісні уявлення про себе і світ.

У період зрілості Первинне Я більше спирається на розум, на роботу Оперативного Я, і на релевантний минулий досвід. Збільшується здатність програвання планів майбутніх дій «в умі», передбачення результатів.

4. Структура Я має нейропсихологічні кореляти в підкоркових і коркових областях головного мозку – блакитна пляма, відділи лімбічної системи, зона 46 і інші поля префронтальної кори переднього мозку, в тому числі й поля правої півкулі. Ймовірно, поля Я існують і у тварин. Їхні функції розвиваються протягом усього життя живої істоти.

5. Механізм Я в цілому – природний центральний інструмент особистості для організації оптимальної життя, адекватної поведінки з реалізації актуальних потреб, що становлять їх мотиви і наміри. Це особлива інтегруюча, що співвідносить, вибирає пріоритетне прагнення, планує і запускає поведінку, структура особистості.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку пов'язані з перевіркою та уточненням запропонованої моделі Я як природного механізму особистості в емпіричних і експериментальних психологічних і психофізіологічних дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. Я (ego) / С. Алексеев, И. Оршанский // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза, И.А. Ефрона. – 1890. – Т. 81. – Репринт. изд. – М.: ТЕРРА-ТЕРРА, 1993. – С. 465-472.
2. Геллатли А. Мозг и разум /А. Геллатли.– Ростов н/Д: Феникс, 2012.– 170 с.
3. Голдберг Э. Управляющий мозг: Лобные доли, лидерство и цивилизация / Э. Голдберг. – М.: Смысл, 2003 – 335 с.
4. Джемс У. Психология / У. Джемс. – М.: Педагогика, 1991 – 368 с.
5. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии / А.Р. Лурия. – Часть 2. Гл. V, VI. – М., 2002 – 384 с.
6. Моргун В.Ф. Часова транспектива життя особистості і трудова педагогіка А.С. Макаренка / В.Ф. Моргун // Наука і освіта. – Одеса, 2008. – № 3. – С. 229-234.
7. Мотков О.И. Личность и психика. Сущность, структура и развитие / О.И. Мотков. – Самара: Бахрах-М, 2008 – 160 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/01004962868> (Author's email : oleg1748@yandex.ru)
8. Налчаджян А.А. Я-концепция / А.А. Налчаджян // Психология самосознания. Хрест. / ред.-сост. Д.Я. Райгородский. – Самара: Бахрах-М, 2000. – С. 270-332

9. Орлов А.Б. «Эмпирическая» личность и ее структура / А.Б. Орлов // Психология самосознания. Хрест. / ред.-сост. Д.Я. Райгородский. – Самара: Бахрах-М, 2000. – С. 56-173.

10. Фрейд З. 31-я лекция // Введение в психоанализ: Лекции / З. Фрейд; ред. М.Г. Ярошевский. – М.: Наука, 1991. – С. 334-349.

11. Цетлин М.М. Раннее развитие организации целенаправленного поведения: психофизиологический экспериментальный подход / М.М. Цетлин и др. // Век психологии. К 100-летию Психол. института РАО. 1912 – 2012: Мат-лы конф. – СПб.: Нестор-История, 2012. – С. 579-595.

O. Motkov

«SELF» AS A NATURAL PERSONALITY MECHANISM

This article describes a new understanding of «Self» as a natural personality mechanism. It is represented by a structure that consists of three dynamic, continuously acting fields (networks), that are located at three key levels of personality. These are the Primary Self, Secondary Self, and Operating Self. They carry out the general functions of scanning the states of their level's components, integrating and coordinating their labels, evaluation and selection of priority striving (or motive), and transferring of its label and accessory labels from the first and second levels to the level of Operating personality. The latter level is responsible for building a plan for executing behavior and turning on its implementation. Neurophysiological correlates of the mechanism of «Self» are also presented. These correlates include locus coeruleus («Sky-blue spot») in the mesencephalon, some of the areas of the limbic system, area 46 and other zones of the prefrontal cortex. The development of mechanisms of «Self» occurs via maturation of the functions of the Operating and Primary Self and the appearance of a large number of formations of Secondary Self. With age, there is an increasing reliance on reason, working «in one's head», and experience.

Key words: *personality structure, structure of «Self», labels for personality characteristics, attributes and functions of Primary Self, Secondary Self, Operating Self, neuropsychological areas of «Self», development of «Self».*

Надійшла до редакції 23.03.2017 р